

<http://dx.doi.org/10.16926/p.2018.27.62>

Stefania WALASEK

prof. zw. dr hab., Uniwersytet Wrocławski

e-mail: sjarmulska@wp.pl

Aktywność społeczna na rzecz rozwoju szkolnictwa w województwie wileńskim – działalność Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych (1932–1939)

Słowa kluczowe: budownictwo szkolne, szkoła powszechna, Towarzystwo Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych.

Tytułowe towarzystwo (dalej TPBPSP)¹ znajduje się w kręgu moich zainteresowań naukowych od kilku lat. Systematyczna kwerenda archiwalna, przede wszystkim w Wilnie, i analiza czasopism pozwala na uzupełnianie i pogłębianie informacji na temat działalności towarzystwa w latach 1932 (od jego powołania) do 1939 r. W opublikowanych artykułach i rozdziale autorskiej monografii² poświęciłam uwagę m.in. inicjatywom towarzystwa na rzecz budownictwa szkół

¹ W maju 1939 r. pojawiły się propozycje zmiany nazwy TPBPSP. Autorzy przede wszystkim argumentowali potrzebę zmiany zbyt długą nazwą Towarzystwa. Proponowano: „Towarzystwo Przyjaciół Szkoły”, „Budujemy Szkoły”, „Nasza Przyszłość”, „Towarzystwo Budowy Szkół”, Litewskie Centralne Państwowe Archiwum w Wilnie (dalej LCVA) f. 278, op. 1, sygn. 846, br.s.

² S. Walasek, *Participation of the Society for the Support of the Construction of State Schools in the Realisation of Construction Projects in the North-eastern Borderlands of the Second Republic of Poland*, „Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal” vol. 8/2016/1, s. 11–21; S. Walasek, *Szkolnictwo powszechne na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (1915–1939)*, Kraków 2006, s. 234–238; S. Walasek, *Budownictwo szkół powszechnych na łamach czasopism lat II RP*, [w:] *Zachować dla przyszłości. Sprawy szkolnictwa i oświaty w przekazie prasowym XX i pierwszych lat XXI wieku*, pod red. I. Michalskiej i G. Michalskiego, Łódź 2018, s. 91–93.

powszechnych w województwie wileńskim. W mniejszym stopniu wspierało ono szkoły zawodowe i średnie. Starano się również wspierać finansowo szkoły powszechne w zakresie ich wyposażenia w pomoce naukowe.

Cele działalności, metody oraz procedury pozyskiwania środków finansowych zostały ujęte w statucie towarzystwa z 1933 r.³ Wykonanie planowanych prac uzależnione było w dużej mierze od ofiarności społecznej. Najbardziej aktywną grupą zawodową, wspierającą zadania budownictwa szkolnego, byli nauczyciele, którzy najlepiej orientowali się w sytuacji lokalowej szkół. Dostrzegali też wysiłek w tym zakresie towarzystwa, które poprzez swoją aktywność wspomagało rozwiązywanie szeregu problemów szkolnych i kulturalno-oświatowych.

Zasygnalizowane powyżej działania wpisały się w szeroki program budownictwa szkół powszechnych realizowany w okresie międzywojennym przez resort oświaty i samorządy lokalne. Należy jednak podkreślić, że prace na rzecz nowych szkół powszechnych zostały w Kuratorium Wileńskim podjęte już w 1922 r., kiedy dokonano oceny stanu technicznego budynków, które uległy zniszczeniom w czasie wojny polsko-bolszewickiej. Wszelkie prace związane z wnoszeniem nowych obiektów stanowiły zadania resortu oświaty, a przede wszystkim samorządów gminnych. Prace te były wielokierunkowe. Obejmowały: spisy stanu technicznego budynków, miejscowości, w których powinny zostać wybudowane, a tym samym plany te generowały organizację (reorganizację) sieci szkolnej, uporządkowanie stanu własności parceli przeznaczonych pod budownictwo, wskazanie i wykupienie przez gminy działek szkolnych. Zasadniczym celem budownictwa szkół było objęcie wszystkich dzieci obowiązkiem szkolnym. Powyższe zadania z różnym rezultatem były realizowane w poszczególnych miejscowościach. Najpoważniejszą przeszkodą był brak środków finansowych.

Powstałe na początku lat 30. TPBPSP wsparło działania lokalnych społeczności, ale również państwa. W niniejszym artykule skoncentruję uwagę na pracach towarzystwa w latach 1938–1939.

W skład Zarządu Komitetu Okręgowego TPBPSP w Wilnie wchodziły osoby znane w środowisku. W 6 września 1938 r. prezesem został Witold Staniewicz – prof. Uniwersytetu im. Stefana Batorego, wiceprezesem Wiktor Gryglewski – naczelnik Wydziału I Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego, funkcję skarbnika pełnił Jan Lachowicz – wizytator szkół⁴.

³ LCVA f. 278, op. 1, sygn. 846, Statut Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych, Lwów 1933. W maju 1939 Zarząd Główny złożył w MWRiOP projekt zmiany Statutu, Załącznik do pisma z dnia 25 maja 1939.

⁴ Zastępcą skarbnika był Aleksander Zubilewicz – naczelnik Wydziału Urzędu Wojewódzkiego; sekretarzem Leon Łyszczarczyk – kierownik szkoły powszechnej w Wilnie; zastępcą – Maria Hillerowa – ławnik m. Wilna; członkowie zarządu to: Wiktoria Olechnowiczowa – dyrektorka Liceum Gospodarczego w Wilnie, Władysław Kamiński – senator, Mieczysław Kuryło – prezes wojewódzkiego Towarzystwa OiKR; zastępca Ferdynand Tracz – kierownik szkoły powszechnej w Wilnie. Przewodniczącym Komisji Rewizyjnej był Marian Biernacki – dyrektor PKO

Należy podkreślić skrupulatność zestawień finansowych poszczególnych jednostek organizacyjnych towarzystwa, to jest komitetów obwodowych i okręgowych. Z dokumentacji dowiadujemy się o różnych źródłach środków finansowych, które przykładowo w 1938 r., pochodząc z 21 obwodów Kuratorium Wileńskiego, opiewały na sumę 151 896,07 zł.⁵ Porównując do uzyskanych środków finansowych z 1937, w 1938 r. suma ta zwiększyła się o 34.408 zł⁶.

Na podstawie zestawienia o pomocy towarzystwa w roku 1938 dla powiatów województwa wileńskiego można stwierdzić, że poszczególne gminy zgłosiły zapotrzebowanie na budownictwo na sumę 530 400 zł. Towarzystwo udzieliło pożyczek na sumę 320 000 zł oraz subwencje w wysokości 7500 zł⁷. Tylko pięć powiatów uzyskało pożyczkę w wysokości wnioskowanej sumy. Były to powiaty: Postawy, Świeciany, Wilno-powiat, Baranowicze i Stołpce.

Z kolei środki finansowe komitetu okręgowego na pomoce naukowe zostały rozdysponowane następująco: Wilno-miasto dla Szkolnej Pracowni Przyrodniczej 1000 zł, dla Szkoły Powszechnej nr 23 na narzędzia do zajęć praktycznych 135 zł; na zorganizowanie pracowni zajęć praktycznych przy szkole powszechnej w Lebedziewie – 300 zł; dla Centralnej Pracowni Przyrodniczej w Baranowiczach na zakup silnika elektrycznego – 300 zł. Zakupiono również dla szkół: I stopnia na prowincji 200 kompletów książek (każdy po 38 egzemplarzy) oraz dla szkół III stopnia w Wilnie 3 komplety po 85 książek⁸.

Nie wszystkie prace zaplanowane na rok 1938 zostały wykonane. Przykładowo w powiecie suwalskim gmina Kuków otrzymała pożyczkę w wysokości 2 tys. zł na budowę szkoły w Dubowie. Nie wykorzystano jej, gdyż z powodu kłęski suszy gmina nie miała własnych funduszy. Z kolei w powiecie słonimskim gmina Byeń uzyskała 20 tys. pożyczki na budowę szkoły w Byteniu. Wykorzystano zaledwie 767,79 zł. na zakup materiałów⁹. Przykładem gospodarności w powiecie nieświeskim była gmina Zaostrowicze, w której budowa szkoły w Zaostrowiczach była objęta planem „100 Szkół im. Marszałka”. Gmina otrzymała pożyczkę w wysokości 5 tys. zł., która w całości została wydatkowana.

Przygotowując plany na 1939 r. Komitet Okręgowy TPBPSP opracował wytyczne, których celem miało być usprawnienie działalności obwodów. Pisano

w Wilnie; członkowie: Stanisław Kodź – aplikant adwokacki i Wanda Szejnowa – kierowniczka szkoły powszechnej w Wilnie; zastępca Adam Kozłowski – inspektor szkolny w Lidzie. Skład osobowy Zarządu i Komisji Rewizyjnej Komitetu Okręgowego TPBPSP w Wilnie w roku 1938 (odpis). Tamże.

⁵ Tamże, sygn. 849; Coroczne sprawozdawcze, wykresy, wytyczne, przygotowane na Ogólne Zgromadzenie Kół Okręgowych z dn. 12 III 1939 r..

⁶ Tamże.

⁷ Dla gmin woj. wileńskiego przydzielono 110 tys., dla – nowogródzkiego 130 500 zł i dla białostockiego – 87 tys. Były to przede wszystkim pożyczki. LVCA f. 271, op. 1, sygn. 846, Towarzystwo PBSP Komitet Okręgowy do Zarządu Gł. TPBPSP w Warszawie, Wilno 9 stycznia 1939 r.

⁸ Tamże, sygn. 849, Zaopatrzenie szkół powszechnych w pomoce naukowe w roku 1938.

⁹ Tamże.

m.in. o potrzebie wzmocnienia ścisłego kontaktu z kołami przez bezpośrednią współpracę, „wyzyskania zjazdów nauczycielskich lub zebrań zespołów konferencyjnych”¹⁰, usprawnienie pracy kancelaryjnej, a przede wszystkim zaprojektowania ścisłych terminarzy prac oraz „stale dążyć do rozszerzania znajomości celów i zadań Towarzystwa wśród najszerszych warstw społeczeństwa, wykazywać istotne potrzeby szkolnictwa powszechnego w zakresie budownictwa oraz zaopatrzenia w pomoce naukowe”¹¹.

Szczegółowe sprawozdanie z obrad Ogólnego Zgromadzenia Wileńskiego Komitetu Okręgowego TPBPSP z marca 1938 r.¹² wskazuje na zakres działań i projekty na rok 1939 w Kuratorium Wileńskim. Odnotowano wzrost liczby kół do 796. Zwiększyła się też liczba członków zwyczajnych o 1063 osoby, członków dożywotnich o 31, a członków uczestników o 6821.

W planach na rok 1939 postanowiono dofinansować te szkoły, które były w fazie wykończenia, następnie inwestycje rozpoczęte. Ostatni punkt planu odnosił się do budynków nowych. Charakterystycznym było zmniejszenie, w porównaniu do roku 1938, punktów szkolnych (63). Dominowały budynki duże, głównie szkoły III stopnia (39); szkoły stopnia II (15) i w dalszej kolejności 9 budynków, przeznaczonych dla szkół I stopnia. Na realizację całego planu budowlanego zaplanowano 381.000 zł oraz na pomoce naukowe 112.000¹³.

Znaczące było wsparcie dla budownictwa szkół w miejscowościach pogranicznych, jak np.: Słobódka (pow. brasławski); Tumiłowicze i Mołożany (pow. głębocki); Dukszy (pow. święciański); Ilja (pow. wilejski); Landwarów (pow. wileński); Stary Świerzeń (pow. stołpecki); Wołożyn, Iwieniec, Ugły, Dowgierdziszki (pow. wołożyński), Ziółkowo (pow. augustowski); Druskienniki (pow. grodzieński); Filipów, Rutki-Tartak, Kurianki, Poluńce, Kamionka, Kaletnik (pow. suwalski). W wymienionych miejscowościach zaplanowano przede wszystkim budowę szkół wyżej zorganizowanych (7- i 5-klasowych).

Liczne podania i prośby o wsparcie finansowe z wielu miejscowości komunikują o stanie zaawansowania budowy szkół, ale również ukazują zaangażowanie lokalnych władz i mieszkańców w kwestii gromadzenia np. środków pieniężnych czy bezpośredniego udziału w pracach przygotowawczych i budowlanych. Gminy, poszukując źródeł finansowania powstających szkół, niejednokrotnie zwracały się o kredyty do Kuratorium Okręgu Szkolnego. Kuratorium takimi środkami nie dysponowało, o czym informuje np. pismo z kwietnia 1939 r.¹⁴ Jak

¹⁰ Tamże.

¹¹ Tamże.

¹² LCVA f. 278, op. 1, sygn. 846; Protokół z przebiegu obrad Ogólnego Zgromadzenia Wileńskiego Komitetu Okręgowego T-wa PBSP w dniu 12 III 1939 r., s. 1–9.

¹³ W przypadku pomocy naukowych okręg towarzystwa w porozumieniu z Kuratorium OSW sporządził ośmioletni plan zakupów. Tamże, s. 7

¹⁴ Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego w Wilnie z 21 kwietnia 1939 do Nowogródzkiego Urzędu Wojewódzkiego w Nowogródku, PAL, s. 22

poinformowano zainteresowanych, nadesłany wykaz budynków szkolnych niedokończonych kuratorium skierowało do Komitetu Okręgowego TPBPSP.

Niestety, wysokość kosztów budowy niejednokrotnie przekraczała możliwości finansowe gmin. Przykładowo Inspektor Szkolny w Lidzie w obszernym piśmie informował KOSW o wykonanych zadaniach budowlanych i w kwestii oczekiwanej pomocy ze strony TPBPSP¹⁵. W Okręgu Lidzkim rozpoczęto budowę szkoły III stopnia w Lipniskach o 6 izbach lekcyjnych i sali gimnastycznej (całkowita powierzchnia 8 tys. m²). Całkowity koszt budowy wynosił według preliminarza 110 000 zł. Gmina miała otrzymać zasiłek ze Skarbu Państwa w wysokości 10 tys. zł. Pozostałą sumę należało pokryć z własnego budżetu. Inspektor Szkolny pisze: „nadmieniam, że Gmina uczyniła nadmierny wysiłek finansowy wnosząc mury i przygotowując budynek do pokrycia”¹⁶. W dalszej części zwraca uwagę, że bez pomocy TPBPSP „nie będzie można kończyć budowy do 15 VIII 1939 r.”¹⁷. Informuje również, że gmina wydała z własnych źródeł przeszło 50 tys. zł. Podobnie w Ejszyskach bez wydatniejszej pomocy towarzystwa nie było możliwe zakończenie budowy planowanej szkoły. W Lidzie zaplanowano wybudowanie nowej Szkoły Powszechnej nr 5 o 13 izbach. Dotychczasowa szkoła mieściła się w lokalu wynajętym, nieodpowiednim, źle oświetlonym i „grożącym zawaleniem”¹⁸. Ze względu na brak lokalu do wynajęcia pod szkołę nie przeprowadzano odpowiednich remontów a stan ten zagrażał bezpieczeństwu dzieci. W tej sytuacji nieodzownym było udzielenie pożyczki w wysokości 15 tys. zł¹⁹. Zaplanowano również budowę szkoły II stopniowej o 3 izbach w Szejbakach. Dotychczasowa szkoła mieściła się w oddalonych od siebie budynkach, a do tego nieodpowiednich. Z pisma wynika, że gmina w latach 1936–1938 wybudowała dwie szkoły II st. o 6 izbach i jedną I st. (o jednej izbie) oraz realizowała budowę szkoły im. Marszałka J. Piłsudskiego o 4 izbach w Ścierkowie. W związku z realizacją dotychczasowych planów gmina poniosła znaczne koszty. W sumie samorząd gminy oczekiwał od towarzystwa pożyczki w wysokości 30 tys. zł. i zapomogę opiewającą na 6 tys. Wyraźnie wskazano w piśmie o pomocy finansowej wydziału powiatowego i ofercie właścicieli 3 cegielni położonych w okolicy o bezpłatnym przekazaniu 70 tys. cegieł²⁰. Pismo kończy następująca uwaga: „niezmiernie ważną okolicznością jest czynna i wydatna pomoc mieszkańców rejonu, które w razie nieprzyznania gminie zapomogi, zostałyby niewykorzystane”²¹.

¹⁵ LCVA f 172, op 1, sygn. 6925, Plan budowlany na rok 1939, Pismo Inspektora Szkolnego w Lidzie do Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego w Wilnie z 15 listopada 1938 r., s. 5.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Tamże, s. 6.

²⁰ Tamże.

²¹ Tamże.

Do powyższego pisma został dołączony szczegółowy harmonogram robót na 1939 r., które zaplanowano w szkołach już rozpoczętych i projektowanych²². Tylko na podstawie jednego powiatu (lidzki) można ocenić potrzeby w zakresie budowy nowych szkół. Towarzystwo bardzo szczegółowo analizowało plany i projekty budowlane, dofinansowując lokalne inicjatywy. Jednak potrzeby były ogromne. Wiele szkół w dalszym ciągu mieściło się w starych, przedwojennych budynkach, które niejednokrotnie stwarzały zagrożenie dla uczniów i nauczycieli. Przykładowo w takich budynkach uczyły się dzieci w miejscowościach powiatu wołkowyskiego: Roś, Jałówka, Świsłocz²³. Szczegółowe informacje dotyczyły również stanu zamożności miejscowej społeczności i oceny możliwości finansowego wsparcia zaplanowanych prac. Odnotowano: „gmina biedna, znaczny procent ludności polskiej (Stoki, gm. Świsłocz); gmina niezamożna (Drohiczany, gm. Izabelin); znaczny procent osadników (Żerna, gm. Zelwa)”²⁴. Należy również podkreślić, że miejscowa ludność odnosiła się przychylnie do projektów nowych szkół i deklarowała pomoc.

Wszystkie plany były uzgadniane OSW raz z wydziałami powiatowymi. Kuratorium nie miało możliwości dofinansowania planów budowlanych, lecz aktywnie uczestniczyło np. w organizacji sieci szkolnej. Każdy projekt uwzględniał liczbę dzieci w danej miejscowości (jednej lub kilku), co miało wpływ na stopień organizacyjny planowanej szkoły. Należało również przestrzegać zasady dotyczącej odległości z domu rodzinnego do szkoły, która nie mogła przekraczać 3 km. Z licznych dokumentów wynika, że niejednokrotnie nowe projekty budowlane prowadziły do reorganizacji dotychczasowej sieci szkół. W tym przypadku priorytetem było objęcie jak największej liczby dzieci obowiązkiem szkolnym.

Takim przykładem może być projekt budowy szkoły II stopnia w Ogrodnikach (pow. nowogródzki) z lutego 1938 r.²⁵, który sprawił, że Zarząd Gminy w Zdzięciole (na podstawie decyzji rady gminnej) wprowadził do programu robót drogowych na rok 1938/39 dodatkowe prace związane z „doprowadzeniem do stanu używalności dróg wiodących z Żybert i Rozważy do punktu szkolnego w Ogrodnikach”²⁶. W ślad za powyższymi decyzjami inspektor szkolny w Nowogródku pismem do kuratorium wskazał miejscowości, które wejdą do nowego obwodu szkolnego²⁷. Były to następujące miejscowości: wsie – Ogrodniki, Rozważe, Aleksandrowicze, Jatwież oraz folwark Bogudzięka i osada Basino.

²² Tamże, Plan budowlany publicznych szkół powszechnych na rok 1939, s. 7.

²³ LCVA f. 172, op. 1, nr 6925, Towarzystwo PBPSP, Okręg wileński, Komitet Obwodowy w Wołkowysku. Zestawienie potrzeb w zakresie zaopatrywania szkół w urządzenia i pomoce naukowe w roku 1939 na terenie obwodu szkolnego wołkowyskiego, s. 11.

²⁴ Tamże, s. 15.

²⁵ Tamże, Inspektor Szkolny w Nowogródku do Kuratorium OSW Wileńskiego w Wilnie z 14 III 1938, Sprawa: Budowa szkoły Marszałkowskiej w Ogrodnikach, s. 62.

²⁶ Tamże, Zarząd Gminy w Zdzięciole, pow. nowogródzki do Pana Inspektora Szkolnego w Nowogródku, z 23 lutego 1938 r., s. 63.

²⁷ Tamże, Inspektor szkolny w Nowogródku do Kuratorium OSW w Wilnie z 7 lutego 1938 r., s. 67.

Następnie Kurator Okręgu Szkolnego w Wilnie – M.B. Godecki, podpisał *Orzeczenie w sprawie organizacji szkoły w Ogrodnikach*, w którym, powołując się na ustawę z 17 lutego 1922 r. o zakładaniu i utrzymywaniu oraz budowie publicznych szkół powszechnych (Dz. U.R.P. nr 18, poz. 143,144), zobowiązał gminę Zdzięcioł do dostarczenia szkole odpowiedniego pomieszczenia, ewentualnego wzniesienia budynku szkolnego, mieszkalnego (dla nauczycieli) i gospodarczego raz zaopatrzenia szkoły w urządzenia wewnętrzne oraz pokrywania części kosztów utrzymania powyższej szkoły²⁸.

W planach budowlanych w obwodzie wilejskim na rok 1938/39²⁹ potrzeby uzasadniano skandalicznymi warunkami pracy miejscowych szkół. W piśmie inspektora szkolnego wilejskiego czytamy: „Ilia – szkoła obecnie mieści się w trzech budynkach urągających najprymitywniejszym wymogom. Innego rozwiązania poza budową w miasteczku nie znajdzie się. Dubatówka – gm. Zodziszki, obecna 1-kl. szkoła mieści się w złych warunkach. Komarowo gm. Budśław, dotychczasowe warunki szkolne bardzo złe”³⁰. Podobne zestawienia z szczegółowymi informacjami przesłali inspektorzy szkolni z Wilna, Baranowicz czy Nieświeża³¹.

Znaczące potrzeby województwa wileńskiego w zakresie budownictwa szkolnego sprawiły, że zarząd główny postanowił na posiedzeniu 15 lutego 1939 r. przyznać na rok 1939 subwencję w wysokości 230 tys. zł. W piśmie tę decyzję wyjaśniano następująco: „ta wysoka, jak na nasze możliwości, subwencja tłumaczy się ważnością spraw, które Zarząd Komitetu Okręgowego ma do realizowania na terenie Okręgu Szkolnego Wileńskiego”³².

W działalności towarzystwa ważne było pozyskiwanie środków finansowych na realizację planów budowlanych. W kwietniu 1939 zarząd główny towarzystwa w Warszawie przekazał komitetowi wileńskiemu do dyspozycji dodatkową kwotę w wysokości 90 tys. zł. Pochodziła ona ze zbiórki zorganizowanej przez Centralną Komisję Porozumiewawczą Związków Pracowniczych w celu uczczenia XX-lecia Odzyskania Niepodległości. Powyższa zbiórka była przeznaczona na FON i budowę szkół powszechnych. Zarząd główny postanowił przeznaczyć tę kwotę wybranemu zarządowi okręgowemu w celu udzielenia bezzwrotnej subwencji, która została rozdysponowana między dwie gminy (po 45. tys. zł),

²⁸ Tamże, Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego w Wilnie, *Orzeczenie w sprawie organizacji szkoły w Ogrodnikach* z marca 1938, s. 66.

²⁹ Tamże, Plan budowlany w obwodzie szkolnym wilejskim na rok 1938/39, s. 22.

³⁰ Tamże, Uzasadnienie do planu budowlanego publicznych szkół powszechnych na rok 1939 w obwodzie szkolnym wilejskim, s. 23.

³¹ Tamże, Inspektor Obwodu Szkolnego Miejskiego w Wilnie do KOSW w Wilnie z 3.I 1939, s. 25; Inspektor Szkolny Obwodu Baranowickiego w Baranowiczach do KOSW w Wilnie z 20 I 1939, s. 28; Inspektor Szkolny Nieświeski w Nieświeżu do KOSW w Wilnie z 14 stycznia 1939 r., s. 32.

³² LCVA, f. 278, op. 1, nr 846, T-wo PBSP. Zarząd Główny do Zarządu Komitetu Okręgowego T-wa PBSP Wilno, 16 lutego 1939.

z których każda zobowiązała się do rozpoczęcia budowy w 1939 r. i całkowitego wykończenia szkoły powszechnej III stopnia. Wybrana gmina musiała również ofiarować bezpłatnie plac pod budowę i bezpłatną pracę w formie szarwarku. Dodatkowymi warunkami było: nadanie nowej szkole imienia Prezydenta I. Mościckiego, powołanie komitetu budowy szkoły, w którym zasiadałby przedstawiciel związków pracowniczych³³. Przy wyborze miejsca wskazywano, aby szkoła stała na pograniczu w środowisku polskim i wybrana gmina winna zasługiwać na poparcie ze względu na swą niezamożność. Już 19 kwietnia pojawiły się ze strony Komitetu Okręgowego w Wilnie pierwsze propozycje miejscowości. Były to Bargłów (pow. augustowski) położony około 7 km od granicy niemieckiej przy głównej szosie Suwałki–Augustów–Białystok oraz Opsa (pow. brasławski) – miejscowość położona 18 km od granicy łotewskiej³⁴. Na podstawie materiałów źródłowych można wnosić, że zarząd główny dokonał innego wyboru. Wskazał budowę dwóch 7-klasowych szkół w Sampławie (pow. lubawski na Pomorzu) i Skałat – woj. tarnopolskie³⁵. Statut towarzystwa określał podstawowe źródła pozyskiwania środków finansowych, ale towarzystwo poszukiwało też nowych możliwości, które nie zawsze zyskiwały aprobatę społeczną.

Towarzystwo współpracowało z wieloma stowarzyszeniami i organizacjami. Np. w 1933 r. Polskie Towarzystwo Wydawców Książek i Związek Księgarzy Polskich przeznaczyły 10 gr z kwoty uzyskanej ze sprzedaży każdego podręcznika do dyspozycji TPBPSP³⁶. W czerwcu 1939 r. do grona potencjalnych współpracowników dołączyło Stowarzyszenie Architektów Rzeczypospolitej Polskiej (SARP), które na walnym zgromadzeniu uchwaliło „nawiązać kontakt z zarządami miejscowych komórek T-wa celem współpracy w dziedzinie budownictwa szkolnego”³⁷.

Natychmiast podjęto wstępne działania zmierzające do nawiązania bliskiej współpracy z SARP. Towarzystwo było zainteresowane przede wszystkim wsparciem i opinią SARP w kwestiach technicznych budownictwa szkolnego.

Szeroki plan wspierania finansowego budowanych szkół sprawiał, że TPBPSP nie było w stanie pokryć wszystkich potrzeb w tym zakresie. Zdarzało się i tak, że Komitet Okręgowy TPBPSP w Wilnie monitował Zarząd Główny TPBPSP w Warszawie o przyspieszenie wypłat kolejnych rat subwencji. Takie pismo ponaglące zostało wysłane w lipcu 1939 r.³⁸

³³ LCVA f. 278, op 1, nr 846, T-wo PBPSP Zarząd Główny, Warszawa do Zarządu Komitetu Okręgowego T-wa PBPSP Wilno, 14 kwietnia 1939 r.

³⁴ Tamże, T-wo PBPSP Komitet Okręgowy Wilno do Zarządu Głównego T-wa PBPSP w Warszawie, 19 kwietnia 1939.

³⁵ Tamże, T-wo PBPSP Zarząd Główny, Warszawa do Zarządów Komitetów Okręgowych T-wa PBPSP w Warszawie, Wilnie, Krakowie, Lwowie, Brześciu i Toruniu, 1 czerwca 1939.

³⁶ S. Walasek, *Participation...*, s. 18.

³⁷ Tamże, T-wo PBPSP Zarząd Główny, Warszawa do Zarządów Komitetów Okręgowych T-wa PBPSP, 21 czerwca 1939 r.

³⁸ LCVA, f. 278, op. 1, sygn. 846, Towarzystwo PBPSP Komitet Okręgowy Wilno do Zarządu Głównego T-wa PBPSP w Warszawie, 28 lipca 1939 r.

Projekty Ministerstwa WRiOP realizowane ze środków Skarbu Państwa również współfinansowane przez władze wojewódzkie, nie zamykają omawianych kwestii. Należy przywołać program „Sto szkół imienia Marszałka Józefa Piłsudskiego” budowanych na Wileńszczyźnie³⁹. Była to forma uczczenia pamięci Marszałka, związanego również emocjonalnie z Kresami. Załączona mapa sieci szkół im. Marszałka J. Piłsudskiego⁴⁰ wskazuje, że dominującymi były szkoły 1-, 2- i 3-klasowe. Wznoszono je w miejscowościach pozbawionych punktu szkolnego, o stosunkowo małej liczbie dzieci. W ten sposób starano się wypełniać lukę w sieci szkolnej i likwidować obwody bezszkolne. Program był finansowany ze Skarbu Państwa oraz samorządów lokalnych. Znaczący udział mieli również sami mieszkańcy, którzy deklarowali konkretne prace np. wykończeniowe. Okazuje się jednak, że często harmonogram prac znacząco się opóźniał. Na przykład inspektor szkolny obwodu postawskiego w maju 1937 r. informował Kuratorium OSW o wolnym tempie realizacji budowy w poszczególnych miejscowościach⁴¹. W powiecie postawskim realizowano 11 szkół (imienia Marszałka) z których w 4 miejscowościach Inspektor odnotował znaczące opóźnienia. W Kobylniku stan zaawansowania prac kierownik szkoły ocenił na 70%, z kolei w Ożunach początkowo intensywne prace zostały zahamowane w maju (1937), gdyż nie przekazano cieślom materiału drzewnego na ściany wewnętrzne, a belki dostarczono na sufit były krzywe. W Ciepłych, gdzie prace miały ruszyć na początku roku, dopiero w maju rozpoczęto kopanie fundamentów. Podobnie w Zawliczach nie rozpoczęto zaplanowanych prac. W ostatniej z wymienionych miejscowości inspektor szkolny dokonał w maju osobiście kontrolę i stwierdził: „ujrzałem dwóch ludzi, którzy oglądali wybudowane częściowo (w ziemi) w ubiegłym sezonie fundamenty”⁴².

Pomimo opóźnień w pracach budowlanych szkół imienia Marszałka w 1937 r. dokonano oceny stanu zaawansowania inwestycji, podkreślając, że „zostały zaprojektowane przeważnie w miejscach o najtrudniejszych warunkach i były tam niezbędne”⁴³. Zaznaczono, że wzniesiono piękne budynki, jednak wyposażenie wewnętrzne pozostawiało wiele do życzenia. „Ławki stare, raczej muzealne i zdezelowane, tablice wygięte, stoły prymitywne, a krzesło często dosłownie połamane, umywalka w każdej szkole inna o prymitywnym urządzeniu”⁴⁴. Inspektor szkolny wnosił o zainteresowanie problemem TPBPSP i podjęcie odpowiednich starań w kierunku sfinansowania potrzeb bądź udzielenia gminom odpowiednich pożyczek w wysokości 200 zł.

³⁹ S. Walasek, *Budownictwo...*, s. 91.

⁴⁰ LCVA f. 172, op. 1, sygn. 7554, Sieć szkół 100 Marszałka Józefa Piłsudskiego na Wileńszczyźnie.

⁴¹ LCVA f. 172, op. 1, sygn. 6225, Inspektor Szkolny Obwodu Postawskiego w Postawach do Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego w Wilnie, Postawy 15 maja 1937.

⁴² Tamże.

⁴³ LCVA f. 172, op. 1, sygn. 6235, Inspektor Szkolny Wilejski w Wilejce do Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego w Wilnie. Urządzenia wewnętrzne szkół im. Marszałka, 11 września 1937.

⁴⁴ Tamże.

Projekt budowy 100 szkół wspierany był również przez TPBPSP. W lutym 1939 r. firma fotograficzna Photo-Plat w Warszawie zaofiarowała przekazanie zdjęć z życia J. Piłsudskiego. Towarzystwo postanowiło przekazać zdjęcia szkołom imienia Marszałka, których budowa została dofinansowana przez TPBPSP. Było to 12 szkół powszechnych usytuowanych w okręgu wileńskim⁴⁵.

Na rok 1939 zaplanowano dokończenie budowy szkoły III stopnia im. Marszałka Józefa Piłsudskiego (6 izb lekcyjnych oraz sala gimnastyczna) w Lidzie. Całkowity koszt budowy wymienionej szkoły miał wynieść 110 000 zł. Gmina miała otrzymać zasiłek ze Skarbu Państwa w wysokości 10 tys. zł. Pozostałą sumę gmina miała pokryć z własnego budżetu. Wykonane prace (w 1938 r.) pochłonęły 50 tys. zł. Jak stwierdzono w piśmie do kuratorium, „gmina uczyniła nadmierny wysiłek finansowy wnosząc mury i przygotowując budynek do pokrycia”⁴⁶. Zaznaczono, że bez pomocy towarzystwa szkoła nie zostanie ukończona zgodnie z planem do 15 VIII 1939. Proszono (pośrednio) towarzystwo o pożyczkę na co najmniej 15 tys. zł z „rozłożeniem spłaty na okres 10-letni”⁴⁷.

Jeszcze w lipcu 1939 Komitet Okręgowy TPBPSP w Wilnie informował Zarząd Główny TPBPSP, że niektóre gminy z braku gotówki zmuszone są przerwać roboty przy budowie szkół⁴⁸. Pomimo pojawiających się problemów finansowych, zapewne wynikających z coraz cięższej sytuacji finansowej państwa, kwestie planów budowy szkół stanowiły główny temat korespondencji między władzami oświatowymi a towarzystwem. Z korespondencji wynika, że szczegółowe plany budowlane szkół w poszczególnych gminach i miejscowościach obejmowały nie tylko rok 1939, ale również 1940. Wiele dokumentów wskazuje, że projekty budowy z reguły obejmowały trzyletni okres.

Szerokie plany budownictwa szkolnego, zainicjowane w 1922 r. przez władze samorządowe i oświatowe, były realizowane przez kolejne lata. Nie było to łatwe zadanie dla uboższego społeczeństwa kresowego wobec kolosalnych zaniedbań na tej płaszczyźnie z początku XX w., odziedziczonych po zaborze rosyjskim, w także wobec braku środków finansowych ze Skarbu Państwa. Do [rac budowlanych włączały się organizacje społeczne, ale przede wszystkim TPBPSP. Wśród społeczeństwa rosła świadomość o potrzebie „własnej szkoły”, która w środowisku lokalnym stanowiła centrum życia kulturalno-oświatowego.

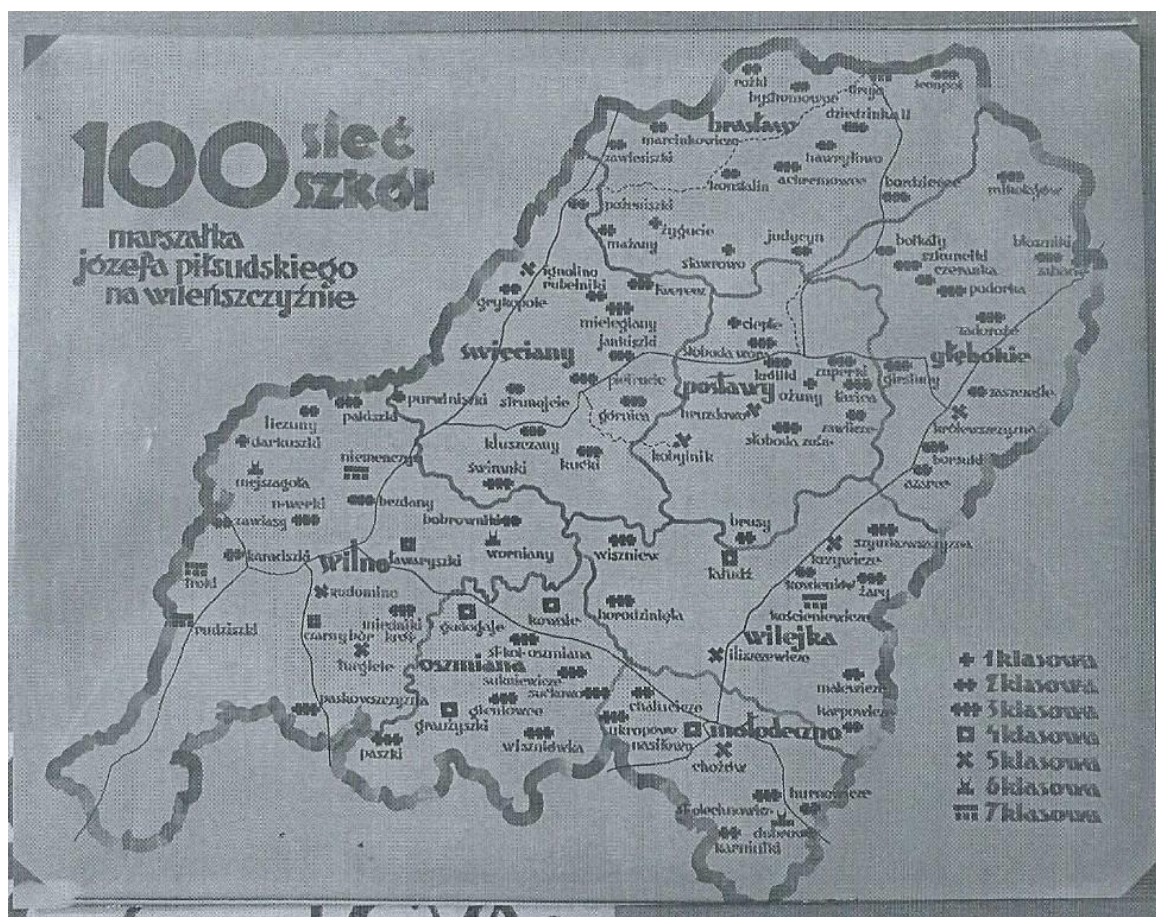
⁴⁵ Szczuczyn Nowogrodzki; Grodno – szkoła nr 8; Kraśne n/Uszą (pow. mołodecki); Miżewicze (pow. słonimski); Lebedziewo (pow. mołodecki), Rakowce (pow. dziśnieński); Ejszyszki (pow. lidzki); Rykonty (pow. wileński) Nowogródek – szkoła nr 2; Wielka Słoboda (pow. stołpecki); Gawia-Piaski (pow. lidzki) oraz Zaostrówicze (pow. nieświeski), LCVA f. 278 ,op 1, sygn. 846, Do Zarządu Głównego T-wa Popierania Budowy Publ. Szkół Powszechnych w Warszawie, 6 lutego 1939.

⁴⁶ LCVA f. 172, op. 1, sygn. 6925, Pismo Urzędu Powiatowego Lidzkiego w Lidzie do Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego w Wilnie, 15 listopada 1938. Plan budowy na rok 1939.

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ Tamże, TPBPSP Komitet Okręgowy w Wilnie do Zarządu Głównego TPBPSP (pilne), Wilno 28 lipca 1939.

W miarę upływu lat to mieszkańcy wsi decydowali o budowie szkoły i najczęściej oni, deklarując pomoc finansową, a przede wszystkim własną pracę, finalizowali plany budownictwa szkolnego w kolejnych miejscowościach.

Ryc. 1. Sieć 100 szkół Marszałka Józefa Piłsudskiego na Wileńszczyźnie

Źródło: Litewskie Centralne Państwowe Archiwum w Wilnie, f. 172, op. 1, sygn. 7554.

Bibliografia

Litewskie Centralne Państwowe Archiwum w Wilnie, f. 278, op. 1, nr 846, nr 849; f. 172, op. 1, nr 6925.

Walasek S., *Budownictwo szkół powszechnych na łamach czasopism II RP*, [w:] *Zachować dla przyszłości. Sprawy szkolnictwa i oświaty w przekazie prasowym XX i pierwszych lat XX wieku*, pod red. I. Michalskiej i G. Michalskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2018.

Walasek S., *Participation of the Society for the Support of the Construction of State Schools in the Realisation of Construction Projects in the North-eastern Borderlands of the Second Republic of Poland*, „Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal” vo. 8/216/1.

Walasek S., *Szkolnictwo powszechne na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (1915–1939)*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2006.

Social activity for the development of schooling in Vilnius voivoidship. The work of the Society for the Support of the Construction of Public State Schools (1932–1939)

Summary

The idea to establish the Society was connected with real needs of the schooling system. The aims of the work, the methods, and ways of securing funding were defined in the Statute of 1933. The work of the members of the Society was focused on material support for the initiators of the construction of public state schools. The needs were enormous. In spite of the support of the State Treasury the financial commitments of the particular districts could be met in very limited scope. The Society found a numerous group of members, with public school teachers comprising a greater part of it. The significant funds that the Society secured were transferred, typically in the form of loans, to local communities which used them to initiate the construction of new schools.

Keywords: construction of schools, public school, the Society for the Support of the Construction of State Schools.